

Německá sociálně demokratická strana dělnická a uprchlíci z okupovaného pohraničí

/ Jan Benda /

Situací v Německé sociálně demokratické dělnické straně v Československu (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik, DSAP) v pomnichovském období se zabývali čeští i němečtí autoři jak ve vztahu k poměrům v okupovaném území tak v souvislosti s počátky exilu spíše okrajově. Obdobně to platí v případě monografií o německých politických stranách¹, ale i přímo o DSAP,² které vývoj strany ve druhé republice takřka neanalyzovaly s výjimkou Brügelovy práce se širším záběrem vzájemných česko-německých vztahů.³ Text souhrnné publikace politického stranictví v českých zemích popisuje v jednom z oddílů pomnichovský vývoj strany značně redukováně.⁴ Oproti tomu byl širší interest věnován problematice vystěholectví členů DSAP.

Celá řada příspěvků z údobí čs. komunismu při analýze odboje a perzekuce komunistické strany v pohraničí kritizovala politiku DSAP pro odmítání jednotné fronty v období předcházejícím Mnichovu, ale i Jakschovu politiku během války, kdy se vyslovoval pro právo sudetských Němců na sebeurčení. Byl vyzvedáván především komunistický odboj a postoj KSČ v období zvýšeného ohrožení republiky, přičemž se nedostatečně zohled-

1 César, Jaroslav – Černý, Bohumil: Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, I (1918–1929), II (1930–1938). Praha 1962; Broklová, Eva: Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938. Praha 1998; Kracik, Jörg: Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei. Frankfurt am Main 1999.

2 Sator, Klaus: Anpassung ohne Erfolg. Die sudetendeutsche Arbeiterbewegung und der Aufstieg Hitlers und Henleins 1938. Darmstadt 1996; Schaffranek, Christoff: Die politische Arbeiterbewegung in den böhmischen Ländern 1933–1938. Berlin 2003; Meiler, Olaf: Die Hilfe der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei (DSAP) im Spannungsfeld zwischen tschechischen Sozialdemokraten und Kommunisten (1918–1929). München 1989; Schubert, Angela: Die Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP) in der Tschechoslowakei und die Exil-SPD in Prag, 1933–1938. Lüneburg 1995.

3 Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, I. díl (1918–1938). Praha 2006.

4 Šebek, Jaroslav: Politické strany německé menšiny. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel (eds.): Politické strany I, 1861–1938. Brno 2005, s. 863–869.

ňovala stanoviska DSAP.⁵ Změna nastala po pádu komunismu, kdy se stejné pozornosti začalo dostávat všem složkám odboje. V rámci vládního projektu týkajícího se německých antifašistů byla pořádána i vědecká konference, která nové poznatky do vývoje strany nepřinesla.⁶ Výzkumný záměr se soustředil především na zmapování osudů jednotlivců a zpracování obecné problematiky provedl v menší míře.⁷ Seligerova obec (Seliger-Gemeinde) vydala populární přehled něm. soc. dem. dělnického hnutí, kde bylo období druhé republiky nedostatečně zachyceno.⁸

Problematika uprchlíků tak byla ponejvíce analyzována ve spojitosti s vystěholectvím. Nejzdařilejší prací představuje monografie Petera Heumose.⁹ V úvodních kapitolách je popsáno úsilí funkcionářů DSAP o ochranu členů strany v pomnichovském období na základě důkladného studia britských pramenů.¹⁰ Počátky emigrace z Československa analyzoval Jan Křen v dobově podmíněném aspektu na počátku šedesátých let.¹¹ Samotní němečtí antifašisté vylíčili začátek emigrace a částečně situaci v republice především v publikacích založených na vzpomínkách s důrazem na exil ve dvou zemích Kanadě a Švédsku.¹² Leopold Grünwald analyzoval ve třetím díle knihy o sudetoněmeckého odporu proti Hitlerovi především životní podmínky uprchlíků v jednotlivých zemích, do nichž emi-

-
- 5 Novák, Otto: Němečtí antifašisté v Československu v letech 1938–1945. AUC – Phil. et hist. 2, 1987, *Studia historica* XXXI, s. 151–160; Faltys, Antonín: Společný boj československých a německých antifašistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku. In: Společný boj československých a německých antifašistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku. Praha 1985, s. 3–15; Filip, Zdeněk: O německých antifašistech na severní Moravě v letech 1938–1945. Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č. 1, 1968, s. 170–192; Dau, Rudolf: O boji německých antifašistů v oblasti Karlových Varů proti Hitlerovi. In: Z bojů za svobodu II. Praha 1966, s. 98–108. Dále srovnej některé práce Bartošovy. Fuchs, Gerhard: Společně proti Hitlerovi a Henleinovi. Praha 1969.
- 6 I oni byli proti. Ústí nad Labem 2007.
- 7 Čermáková, Barbora – Kocián, Jiří: Němečtí odpůrci nacismu v Československu. Praha 2009.
- 8 Weg, Leistung. Schicksal. Stuttgart 1972.
- 9 Heumos, Peter: Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westen Europa und dem Nahen Osten 1939–1945. Politisch-soziale struktur, Organization und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation. München 1989.
- 10 Heumos, Peter: Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemansland. Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938. *Bohemia*, B. 25, 1984, Heft 2, s. 245–275.
- 11 Křen, Jan: Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939. Praha 1963.
- 12 Amstätter, Andrew: Tomslake: Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada, Euskirchen 1995; Müssener, Helmut: Exil in Sweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933. München 1974.

grovali. Částečně reflektoval také situaci v Česko-Slovensku.¹³ K odborným historickým pracím založeným i na archívních pramenech patří Bachsteinova monografie, která ve vztahu k Wenzelu Jakschovi popisuje řadu procesů v DSAP po Mnichovu.¹⁴ Publikace Seligerova archivu (Seliger-Archiv) *Menschen im Exil* rozebírá detailně činnost komitétu Jaksch-Tauba a také peripetie cesty do exilu, i když její záběr je širší a to na celé válečné období, kde se věnuje jednotlivým skupinám sudetoněmecké emigrace.¹⁵ Analýza vystěholectví německých sociálních demokratů z pera Bohumila Černého představuje pouze výtah z dosavadní literatury a je spíše zhodnocením politiky v DSAP v první ČSR než novým zpracováním dané problematiky.¹⁶ Konkrétní osudy tří obyčejných uprchlíků z pohraničí částečně s ohledem na situaci v DSAP popsal na základě literatury Peter Becher.¹⁷ Řada funkcionářů strany podala svůj pohled na události tragického roku 1938 a druhé republiky. Jsou to mj. práce Paulovy¹⁸, Jaksche¹⁹, De Witteho²⁰, či Kerna.²¹ Vzpomínky německých sociálních demokratů, jakož i odborné studie jsou součástí pravidelných ročenek Seligerovy obce. Speciálně číslo v roce 1999 bylo věnováno 60. výročí útěku a exilu ohrožených funkcionářů z vlasti po odstoupení sudetského území.²² Cílem tohoto příspěvku bude popsat situaci ve straně v pomnichovské republice, jakož i úsilí stranických funkcionářů o zajištění emigrace a sociální pomoci pro uprchlíky z pohraničí a to na základě literatury a doposud nevyužitých pramenných základny české provenience.

13 Grünwald, Leopold: *Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde für die Heimat. Sudetendeutsches Exil in Ost und West.* München 1982.

14 Bachstein, Martin: *Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie.* München – Wien 1974.

15 Bachstein, Martin (ed.): *Menschen im Exil. Eine Dokumentation der sudetendeutschen sozialdemokratischen Emigration 1938–1945.* Seliger-Archiv, Stuttgart 1977.

16 Černý, Bohumil: Německá sociálně demokratická dělnická strana v ČSR a emigrace 1938/9. *Český časopis historický* 95, 1997, č. 3–4, s. 655–678.; srv. též: Kominterna a německá emigrace v Československu. *Paginae historiae* 7, 1999, s. 256–276; Blodig, Vojtěch: Československé politické strany a podpora německé emigrace ve třicátých letech. *Paginae historiae* 6, 1998, s. 127–138.

17 Becher, Peter: „Emigrantenschicksale. Drei Beispiele aus der böhmische-mährischen Lebenswelt“. *Brücken, Neue Folge*, 9–10, 2001/2002, s. 282–302.

18 Paul, Ernst: *Was nicht in den Geschichtsbüchern steht. III Teile.* München 1972.

19 Jaksch, Wenzel – Kolarz, Walter: *England and last Free Germans. The Story of a Rescue.* London 1941.

20 Witte, Eugen de: *Für Heimat und Freiheit.* Stuttgart 1982.

21 Kern, Karl: *Heimat und Exil von Böhmen nach Sweden. Erinnerungen und Bekenntnisse eines sudetendeutschen Sozialdemokraten.* Nürnberg 1980.

22 *Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 1999.* München 1999.

DSAP a problém uprchlíků z pohraničí

DSAP se kritických dnech první republiky zachovala státotvorně. Její bran-
ná organizace Republikánská obrana (Republikanische Wehr, RW) byla při-
pravena po boku armády a Stráže obrany státu bránit republiku. Přísluš-
níci RW, z nichž někteří přímo vstoupili do jednotek SOS, vykonali přísahu
věrnosti Československému státu.

Pod tlakem vývoje mezinárodní situace proběhla 21. září 1938 konfe-
rence DSAP v pražském odborovém domě. Vedle referátů o špatné situaci
v pohraničí se debatovalo o možnosti války, ochrany žen a dětí a zpětných
transportech. Vzápětí přišla zpráva o rozhodnutí Hodžovy vlády o souhla-
su s anglo-francouzskými návrhy.²³ Proto se začal plánovat další postup.
V diskuzi, kolik funkcionářů by bylo třeba zachránit, se hovořilo o třech
tisících.²⁴

Následující den přišel předseda strany Jaksch do pražské kanceláře
Daily Telegraph a prosil redaktory, aby bylo v jejich zprávě zmíněno, že
apeluje na vládu a národ Velké Británie v problému sudetoněmeckých de-
mokratů, kterých mělo být na čtyři sta tisíc v případě, že se čs. bojovým
silám nepodaří udržet hranice. „*Chci apelovat na veřejné mínění Velké Britá-
nie a zeptat se, jestli jsou si vědomi, že Velká Británie má morální povinnost dát
těmto uprchlíkům životní šanci někde jinde.*“²⁵ Přestože tímto prohlášením dal
najevo nezbytnost vystěhování pro ohrožené členy strany, počítali v říjnu
někteří ze straníků s tím, že by část německých uprchlíků mohla zůstat
v republice.²⁶ Jaksch zjevně přeháněl v počtu německých demokratů, aby
zvýšil interes o tuto otázku. Obdobné oznámení učinil také prostřednic-
tvím francouzského a britského vyslance v Praze, kterým předal příslušné
memorandum vyzývající k odpovědnosti těchto zemí za řešení uprchlické-
ho problému.²⁷ Téhož dne rozhodlo vedení strany zastavit vydávání regi-
onálního tisku, aby nevydávalo v nebezpečí svoje členy v případě zabrání

23 Bachstein, Martin (ed.): *Menschen im Exil*, s. 18; Witte, E. de: *Für Heimat*, s. 31.

24 Bachstein, Martin: *Die Krise des tschechoslowakischen Staates und das Ende der DSAP im Jahre 1938*. In.: *Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 1999*. München 1999, s. 44–52; Jaksch, W. – Kolarz, W.: *England*, s. 43.

25 *Prager Tagblatt*, č. 263, 24. 9. 1938, s. 5. *Das Schicksal der demokratischen Deutschen*.

26 Kern, K.: *Heimat*, s. 87.

27 Bachstein, M.: *Wenzel Jaksch*, s. 177; Heumos, P.: *Die Emigration*, s. 23. Text prohlášení viz: Hasenöhrl, Adolf (ed.): *Kampf, Widerstand, Verfolgung der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Dokumentation der deutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler*. Stuttgart 1983, s. 306.

pohraničí.²⁸ Po vyhlášení všeobecné mobilizace řada německých antifašistů uposlechla mobilizační výzvy a nastoupila k útvarům čs. armády. Pragmatické rozhodnutí čs. vlády o přijetí mnichovské dohody neumožnilo občanskou povinnost obrany republiky naplnit.

30. září 1938 ve čtyři hodiny odpoledne zasedalo poslední úplné předsednictvo strany ve shromažďovací místnosti poslaneckého klubu v poslanecké sněmovně. Probírala se hlavně situace vzniklá přijetím mnichovské dohody. „*Byli jsme ochotni být se za vlast, ale nemohli jsme,*“ tak vyjádřil svoje pocity Eugen de Witte. S ohledem na vývoj poměrů bylo rozhodnuto zastavit činnost strany v odstoupených územích. V poselství vydaném při této příležitosti se vzpomenulo společného boje českých a německých sociálních demokratů o mírové řešení česko-německého problému.²⁹ Jaksch informoval o zavedených opatřeních ve Velké Británii, Francii, Belgii a skandinávských státech, o přijímacích podmínkách a o možnostech hledání nového domova.³⁰

Během etapového odstupování pohraničí rostlo množství lidí, kteří opouštěli svoje domovy a utíkali do republiky. Vzhledem k předpokládanému konání plebiscitu ve sporných oblastech přijala vláda 1. října 1938 nařízení o povinném návratu všech uprchlíků bez ohledu na národnost.³¹ Provádění výnosu vyvolávalo odpor a nesouhlas nejen v řadách německých antifašistů, ale také u některých čs. politiků. Již téhož dne intervenovali zástupci DSAP u předsedy čs. sociálně demokratické strany Antonína Hampla a poslance Rudolfa Bechyně, s cílem zrušit provádění zpětných transportů. Ti slíbili, že učiní všechno, aby tomu zabránili.³² Ministr vnitra Jan Černý sdělil ještě téhož večera deputaci zástupců DSAP De Wittemu, Katzovi a senátorovi Müllerovi, že vláda rozhodla, že „*všichni němečtí uprchlíci musí být posláni zpět*“ a jen malé procento nejvíce ohrožených může být vzato do péče jako výjimka z tohoto počtu. De Witte vzpomínal na Černého příslib, že „*žádný uprchlík nebude odeslán zpět, jehož ohrožení bychom potvrdili*“. Jednání úředníků a policistů neměla být s tímto slibem v „*součinnosti*“.³³ Když Katz intervenoval na nádraží proti nucenému odjezdu do pohraničí a odvo-

28 Cihlář, Jiří: Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko. Ústí nad Orlicí 2003, s. 62.

29 Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 180.

30 Witte, E. de: Für Heimat, s. 40.

31 Konání lidového hlasování stanovovala mnichovská dohoda.

32 Witte, E. de: Für Heimat, s. 44. Čeští sociální demokraté pak protestovali proti zpětným transportům.

33 Witte, E. de: Für Heimat, s. 42. Informace tlumočená Černým tak nebyla přesná.

lával se na výjimku, kterou jim řekl Černý, odpověděl mu úředník, že jeho „instrukce jsou úplně opačné“.³⁴ Blíže nespecifikovaný zaměstnanec skutečně postupoval podle daných propozic, neboť v tu dobu platila povinnost všeobecného návratu pro všechny osoby, které přicházely ze zabíraných území. Nařízení o zamezení repatriace ohrožených německých sociálních demokratů se teprve připravovalo a jeho realizace probíhala až od 3. října 1938.

Odbavování transportů z různých pražských nádraží ve stejnou dobu potom vyvolávala u některých funkcionářů DSAP chybnou představu, že kumulace odjezdů byla „naaranžována“ tak, aby ztěžovala intervence proti nucenému návratu členů strany. „Lidé byli shromážděni ku transportu na hlavní nádraží a byla jim dána volnost, pokud proběhla intervence. Zatímco současně daleko větší zpětný transport byl odbaven z předměstského nádraží. Tak museli představení naší strany – zásahy jiných důvěrníků byly bezvýsledné- ve dne i v noci pospíchat od nádraží k nádraží. Byly to stanice v Praze a na předměstí, kterých bylo více než deset.“³⁵ Intervence ve prospěch uprchlíků nebyly pouze „pražskou“ záležitostí. Např. v Litovli vedle funkcionářů KSČ protestoval senátor DSAP Theodor Hackenberger proti zpětnému transportu do Šumperka.³⁶ Po počátečním všeobecném návratu uprchlíků se v několika málo dnech začaly uplatňovat výjimky pro ohrožené uprchlíky, které byly vydávány v listinné podobě (podepsané potvrzení) příslušným stranickým sekretariátem. Osvědčení stačilo na zabránění návratu do pohraničí. Na území druhé republiky tak dočasně zůstalo přes 10000 německých antifašistů. Původní předpoklad (zhruba 800 členů DSAP) byl mnohonásobně překročen jednak díky aktivitám německých demokratů, ale i pod mezinárodním tlakem.³⁷

Příznivé společenské klima vůči německým uprchlíkům vystřídalo v říjnu spíše chladnější a ostražitější přijetí.³⁸ Důvody bylo nutné hledat v dopadech mnichovského rozhodnutí na českou společnost. Zasluky německých antifašistů v boji za obranu republiky začínaly komentáře deního tisku opomíjet. Sozialdemokrat kritizoval v článku „České listy proti

34 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England, s. 48. Srv. Národní archiv (NA), fond Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha (PMV), sign. 225-1460, kart. 1460, Informace pro pana ministra 5. 10. 1938.

35 Witte, E. de: Für Heimat, s. 41.

36 Filip, Zdeněk: O německých antifašistech na severní Moravě v letech 1938–1945. In: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č. 1, 1968, s. 184.

37 Více o tomto problému Benda, Jan: Stát a problém uprchlíků z odstoupených území v letech 1938–1939. Moderní dějiny, 17, 1/2009, s. 113–167.

38 Zde se srovnává s poměry v září 1938.

demokratickému německví“ texty uveřejněné v Národních listech a Národní politice, které upřednostňovaly péči o české uprchlíky a starost o Němce a Židy navrhovaly přenechat Anglii a Francii. *“Situace se nezlepší, pokud se říká nepravda,“* reagoval ústřední list DSAP.³⁹ Komentáře totiž nepřesně líčily demokratické Němce jako henleinovce. Citlivá otázka nepřispívala ke klidu v jejich vlastních řadách. *„Navíc by Češi si měli být této skutečnosti zvláště vědomi a to v době konání plebiscitu v pohraničí. Když bude český tisk stavět všechny Němce na jednu linii a když se bude demokratickým Němcům říkat, že pro ně nejsou existenční možnosti, potom ohrožuje redaktor Národní Politiky výsledek plebiscitu, potom nejedná v zájmu státu!“*⁴⁰ V jiném článku se požadovalo, aby němečtí sociální demokraté měli stejná práva jako všichni ostatní. *„Žádáme jednoduše naše práva. Žádáme, aby se o demokratické Němce staralo stejně jako se musí starat o věrné občany republiky.“*⁴¹

Dr. Egon Schwelb se při zdůvodňování nároku uprchlíků na čs. státní občanství odvolával na slova politického protivníka Jiřího Strýbrného, že němečtí sociální demokraté a komunisté se v těžké hodině zachovali dobře. *„Morální nárok našich ze sudetoněmeckých oblastí vyhnáných soudruhů na další uchování si československé státní příslušnosti nepotřebuje zdůvodnění.“*⁴²

Podle listu budoucnost německých utečenců ztělesňovala lidský problém, který měl velký sociální a morální význam. *„Jedná se o lidi, kteří na půdě pluralitního státu zastupovali demokratické přesvědčení a před kterými musí každý rytířský protivník smeknout. Co k tomu může přispět, je skutečnost, aby se podařilo problém odpolitizovat a přivést k pozitivnímu řešení, které by těžce zkoušené zemi nepřineslo další obtíže. Se zadostiučiněním musí být poznamenáno, že u velké části české veřejnosti toto naše úsilí vyvolalo zájem plný pochopení. Doufáme, že tento interes je tak silný, že nám umožní vyřešit poslední těžkou část našeho úkolu v klidu a promyšleně. Také jako vítězové si chceme uchovat lidskou důstojnost, nikomu nepřipadnou jako břímě a najít východisko v nový život.“*⁴³ V listopadu bylo vydávání Sozialdemokrata úředně zastaveno.

39 Sozialdemokrat, č. 233, 4.10.1938, s.2. Tschechische Blätter gegen das demokratische Deuschtum!

40 Tamtéž.

41 Sozialdemokrat, č. 233, 4. 10. 1938, s. 1. Wir fordern unser Recht!

42 Sozialdemokrat, č. 234, 5. 10. 1938, s. 1. Die Option!

43 Tamtéž.

Aktivity DSAP v péči o německé uprchlíky z pohraničí a diskuze o další roli antifašistických sil v republice

Podle úřední statistiky se v listopadu 1938 na území republiky nacházelo 8817 uprchlíků německé národnosti.⁴⁴ K 1. červenci 1939 se jejich počet zvýšil až na 10496 osob. Heumos uvádí, že jádro německých sociálně demokratických uprchlíků tvořilo 4000 maximálně 5000 lidí. Počet německých komunistů odhadoval kolem 2000 osob.⁴⁵ Uvedené údaje můžeme doplnit z materiálů, které Heumos nemohl mít k dispozici a z nich vyplývá, že komunistická Solidarita registrovala v listopadu 2200 uprchlíků, kteří se nemohli vrátit do okupovaného pohraničí. O obdobný počet se staral komunistický tzv. Döllingův výbor.⁴⁶ Tato data zohledňují také české komunisty. Jiné údaje k členům DSAP mimo zmíněných nejsou prozatím k dispozici.

Němečtí uprchlíci žili buď v vlastních či veřejných prostředků, nebo byli závislí na sociálním zaopatření, které probíhalo podle stranického klíče: a) sociálně demokratického, b) komunistického, c) nadstranického v Německém domě v Praze. K 21. listopadu 1938 bylo podporováno ze státních prostředků 3867 německých uprchlíků, což představovalo zhruba 43% všech registrovaných německých utečenců. Podle souhrnných údajů Šímy se o pomoc financovanou státem (během republiky a protektorátu) ucházelo 13 308 Němců.⁴⁷

Většina exponovaných členů a důvěrníků DSAP se včas evakuovala. Pokud šlo o zaměstnance strany nebo podniků s ní spolupracujících, obdrželi všichni jako odbytné mzdy a gáže půl roku napřed, aby alespoň pro nejbližší dobu byli zbaveni existenčních starostí.⁴⁸ Tímto opatřením byla vyřešena část péče. Němečtí sociálně demokratičtí utečenci se měli hlásit na sekretariátu strany Praha XII, Slezská 13, kde obdrželi další informace.⁴⁹ Zde také působil Pomocný výbor pro německé sociálně demokratické uprchlíky zkracovaný jako Komitét Jaksch-Taub. „Lidé v tomto výboru praco-

44 Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci, s. 109, dok. č. 12.

45 Heumos, P.: Die Emigration, s. 24–25; Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana, s. 666.

46 NA, PMV, kart. 1120, sign. 225-1120-3, N/9/8, Ministerstvu vnitř. 1. 12. 1938. Vedle poslance KSČ Rudolfa Döllinga v něm působil i jeho žena Emmi, která byla funkcionářkou textilní sekce Rudých odborů.

47 Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci, s. 172, dok. č. 55. Z toho je vidět, že počet Němců žádajících podporu rostl.

48 NA, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv I (MZV-VA I), kart. 2336, Polední list 21. 10. 1938, Něm. soc. demokraté se stěhují.

49 Sozialdemokrat, č. 230, 30. 9. 1938, s. 3. An die Flüchtlinge!

vali dnem i nocí, udržovali spojení s uprchlickými tábory, chránili ty, kteří dorazili do Prahy, aby ji v brzy nemuseli opouštět, neboť Praha a také další větší města byla přistěhování uzavřena. Museli chránit i ty, kteří našli místo v nevhodných prostorech na statcích a školách na venkově. Usilovali o přerušení zpětných transportů.⁵⁰ Pokud uprchlíci měnili místo pobytu, měli tu skutečnost oznámit, rovněž měli podávat svoje dojmy a popis událostí v uprchlických táborech a společnostech.⁵¹ Nestačila registrace na sekretariátu. Nezbytností bylo také policejní přihlášení. Poté byli nasměrováni, či odesláni do příslušné ubikace, kde jim byla poskytnuta strava. Podstatné příspěvky na provoz hromadných ubytoven a s tím související zaopatření hradil fond londýnského starosty. Rozpočet DSAP byl totiž takřka vyčerpán.⁵² Přesto straničtí funkcionáři vypomáhali uprchlíkům různými přilepšeními, interesovali cizinu na jejich osudu, vodili zahraniční návštěvy do ubytoven a usilovali o získání prostředků k dalšímu vydržování. „Naši poslanci a senátoři byli bez výjimky na cestách v uprchlických táborech, na nádražích, u úřadů, na centrálních místech. To se dělo za chaotických okolností.“⁵³ O tom, že se spoléhali také na veřejnou pomoc, svědčila Jakschova návštěva v Plzni, kam přijel 19. listopadu 1938 s tajemníkem Willy Wankou a jednatelem Výboru pro pomoc uprchlíkům Karlem Schwarzem.⁵⁴ Na tamějším policejním ředitelství se dožadoval převzetí 30 funkcionářů DSAP do veřejné sociální péče, což mu bylo přislíbeno.⁵⁵

Zpočátku funkcionářů DSAP usilovali o soustředění „vlastních“ uprchlíků. Poslanec Klein proto žádal 13. října 1938 na ministerstvu sociální péče poskytnutí vhodného objektu v okolí Prahy pro ubytování 400–500 německých demokratických přistěhovalců. Profesně mělo jít o soukromé dělníky, úředníky a drobné živnostníky.⁵⁶ Obdobně rozpracovali plán na přesunutí

50 Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 42–43.

51 Sozialdemokrat, č. 232, 2. 10. 1938, s. 1. An die Flüchtlinge!

52 NA, PMV, kart. 1016, sign. 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 32275 z 23. 11. 1938.

53 Witte, E. de: Heimat, s. 44.

54 Výbor pro pomoc uprchlíkům vznikl v říjnu 1938 a stal se jediným čs. střediskem sbírek a darů z ciziny, které rozděloval. Výbor spravovalo pět osobností. Mezi nimi byl i Jaroslav Preiss.

55 Tito funkcionáři byli poslední z 80 osob původně ubytovaných v Plzni. Ostatní již odjeli do Londýna i se svými rodinami. Wenzel Jaksch navštívil spolu s důvěníkem anglických charitativních organizací S. Dikesonem ubikace v sokolovně a v Turnhalle. Anglický zástupce odevzdal jmenovaným 1 000 Kč na zlepšení ubytování. NA, PMV, sign. 225-1460, kart. 1460, č.j. 2557/1938, z 20. 11. 1938.

56 NA, fond Zemský úřad Praha – sociální záležitosti (ZÚ-soc. zá), kart. 269, A-5600-13/10 z 13. 10. 1938. Ministerstvo sociální péče mělo připravenou částku k zajištění jejich zaopatření, zbývalo tedy jen zajistit potřebný objekt. Nestalo se tak, přestože soustředění mělo být provizorní.

ohrožených straníků na Moravu, kde by byli koncentrováni do doby, než se uklidní poměry. Rovněž odtud měli mít snazší možnost cestovat do Polska, či Slovenska. Taub s Jakschem se proto odebrali za gen. Krejčím, náčelníkem hl. štábu, jestli by bylo možné zapůjčit několik nákladních automobilů na provedení tohoto plánu. „*Nemůžeme dělat vůbec nic, takovýto transport by byl zastaven Hitlerem a nasměrován do Německa,*“ měl prohlásit Krejčí. Uvedená slova náčelníka Hl. štábu čs. armády musíme brát s určitou rezervou, neboť vylíčení repatriace v Jakschově a Kolarzově práci operuje s několika nepodloženými fakty (především žádostí Německa o vydání uprchlíků). Plán na soustředění na Moravě prozatím padl a realizoval se částečně později.⁵⁷ V tuto dobu totiž ještě stále neměla výlučnost pouze vystěhovalcká akce, i když se s ní počítalo, ale také usídlení části uprchlíků v republice.

Dosvědčovaly to také komentáře ve stranickém periodiku Sozialdemokrat. Egon Schwelb uvažoval v jednom z nich takto: „*Povinnost strany je udělat všechno proto, aby těm, kteří ztratili vlast, spoluvytvořila vlast novou. Někteří příslušníci strany musí najít životní možnosti v republice. Jiní si zvolí za vlast cizí, evropské, mimoevropské země.*“⁵⁸ S tím souvisely také projekty osídlení určitých lokalit, které se rozvíjely nejen na platformě rozhovorů, ale i konkrétních jednání, které probíhaly mezi politiky německých aktivistických stran. Německá uprchlická pomoc probíhala totiž také v Německém domě (Deutsches Haus)⁵⁹ na Příkopech v Praze I. Akční výbor Sudetoněmecké národní rady (Der Aktionsausschuß des Sudetendeutschen Nationalrates) ve složení senátor Karl Kostka (Deutschdemokratische Freiheitspartei, DdFP), poslanec Wenzel Jaksch (DSAP), Toni Köhler (dříve Svaz zemědělců, Bund der Landwirte, BdL)⁶⁰, Pater Emanuel Reichenberger (předseda Lidového svazu německých katolíků – Volksbund deutscher Katholiken) a doc. Dr. Kurt Sitte (DdFP) podepsali prohlášení Akčního výboru sudetoněmecké uprchlické pomoci (Der Aktionsausschuß der Sudetendeutschen Flüchtlingshilfe), ve kterém nabádali k pomoci utečencům bez rozdílu národnosti a vyznání.⁶¹ Zmíněnému cíli měly sloužit právě místnosti Německého domu (Deutsches Haus). „*Není v tomto okamžiku žádný ušlechtilý cíl než pomoc, když by měl Němec-*

57 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England, s. 38.

58 Sozialdemokrat, č. 234, 5. 10. 1938, s. 1. Die Option!

59 O tomto spolku srv. Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha – Litomyšl 2004, s. 144. Spolek patřil mezi nejstarší německé spolky. Měl podporovat německou kulturu, školství a zájmové činnosti.

60 Köhler patřil k těm členům BdL, kteří odmítli spojení s Henleinovou SdP.

61 Sozialdemokrat, č. 228, 28. 9. 1938, s. 3. Das Deutsche Haus als Asyl der Flüchtlinge.

*ký dům ospravedlnit svoji pověst jako reprezentanta němectví.*⁶² Vedle provádění registrace se ve velkém sále se stravovali pospolu Němci a Češi. Vyvábělo se pro 1200 lidí (v říjnu dokonce pro 2000). Počítalo se i se zřízením další pobočky. Některé prostory sloužily jako hromadná ubytovna.⁶³ Prostředky k udržení kontinuálního stravování poskytl magistrát hl. města Prahy a fond londýnského starosty.⁶⁴ Zatímco dříve mohl být uprchlík stravován v Německém domě tři až čtyři dny, mohla se lhůta přísunem financí prodloužit o několik dní. I tak si nezbytnost udržení zaopatření pro další nápor potřebných, vyžádala přesun uprchlíků do venkovských táborů, kde vyčkávali dalšího osudu. Akční výbor stále vyzýval k poskytnutí darů a jiné pomoci. *„K takové akci, kterou provádíme v součinnosti s ministerstvem sociální péče a Čsl. Červeným křížem patří velké finanční prostředky, které mohou být opatřeny, jen tak když každý v rámci svých možností přispěje. Peněžní sbírky, věcné sbírky a pracovní pomoc jsou ve stejné míře vítány.*⁶⁵ Peněžní prostředky měly být odesílány na konto „Flüchtlingshilfedenst“ u Böhmischen Unionbank.⁶⁶

V bývalé centrále německých aktivistických stran v Křižovnické 3 v Praze 1 a v Německém domě se téměř denně scházeli vedoucí činitelé těchto politických hnutí. Vedle zástupců DSAP sem docházeli senátor Karl Kostka, tajemníci BdL Josef Jannausch a Raimund Graf a Pater Emmanuel Reichenberger. Mluvílo se o problémech týkajících se další organizace zbylých demokratických Němců v Československu. Z této skupiny byli vyloučeni stoupenci SdP a komunisté. Při poradách se dospělo k názoru, že není možné za stávajících podmínek zakládat v Československu nějakou organizaci, dokud nebyly pevně stanoveny hranice a vůbec politické poměry nevykrytalizovaly. Proto se hlavní záběr debat věnoval podpoře uprchlíků a projednávaly se různé plány, jak jim trvale pomoci, neboť pro většinu byl návrat do původních domovů nemožný.⁶⁷

Diskutující uvažovali o možnostech vystěhovalectví do různých států, zejména zámořských a anglických kolonií. Zamýšlenou akci komplikovaly finanční náklady a dlouhodobá realizační náročnost. Jakmile při-

62 Tamtéž.

63 Wagnerová, A. (ed.): A zapomenutí vejdemo do dějin, s. 138.

64 NA, fond Zemský úřad Praha – prezidium (PZÚ), kart. 1113, 970 pres ai 1938 ze 7. 11. 1938. Policejní ředitel Charvát PZÚ. F. PP, V84/47.

65 Prager Tagblatt, č. 266, 26. 9. 1938, s. 3. Die Flüchtlinge aus dem Grenzgebiet.

66 Tamtéž. Kdo chtěl pomoci osobně, měl se spojit s kanceláří výboru sídlící v bývalé centrále německých aktivistických stran.

67 NA, PZÚ, kart. 785, sign. 207-785-25, 8/1/70/585, č.j. 77725 z 30. 10. 1938. Policejní ředitelství.

šla zpráva, že londýnský starosta přiletí do Prahy, aby projednal podporu uprchlíků, z fondu vzniklého sbírkou v Anglii, usnesli se, aby bylo vypracováno podrobné memorandum o možné praktické podpoře emigrantů ze zmíněného nadání.

V prohlášení navrhovali v první řadě prakticky proveditelnou trvalou pomoc osidlováním emigrantů na určitých místech. Zmiňovali Podkarpatskou Rus, kde měly být založeny průmyslové podniky pro vývoz do Rumunska a SSSR. Autoři návrhu (především Pater Reichenberger) se domnívali, že i pro tamější vládu by byla taková kolonizace přijatelná, neboť by umožnila zvýšit daňovou potenci země a zlepšit zaměstnanost, přičemž kolonisté by se zdrželi jakýchkoliv politických projevů a činností. Záměr, který se netýkal komunistů, měl být realizován již od 1. listopadu 1938. Během první etapy se počítalo s usídlením asi 5000 odborných pracovníků z německých uprchlíků. Plán rezonoval nejen v ministerstvu Huga Vavřečky, ale i u plk. Hl. št. Drgače, který vyjednával se zplnomocněním ministerského předsedy generála Syrového. Reichenberger nabízel i dostatečné krytí celé akce, neboť disponoval značnými peněžními obnosy. Další finance k vybudování školských zařízení na Podkarpatské Rusi měly být získány prodejem budov spolků, u nichž se uvažovalo o likvidaci (Handwerkerverein a Uranie).

Dosavadní bezproblémová spolupráce mezi členy Sudetoněmecké národní rady (Sudetendeutscher Nationalrat) skončila na schůzi 1. listopadu 1938, kde Jaksch referoval o výsledcích svojí akce ve Francii a Anglii. Podle policejní zprávy musel doznat „její neúspěch“ a navrhl proto likvidaci samotné rady i stanice péče o uprchlíky s odůvodněním, že „*tyto instituce nemají dále žádného opodstatnění*“.⁶⁸ Z většiny zbylých prostředků mělo být financováno vystěhovalectví nejhroženějších politiků a zbytek měla udržet československá vláda, aby se mohla o utečence dále postarat sama. Návrh nebyl akceptován a po bouřlivé debatě byl Jaksch vyzván, aby opustil shromáždění. V pokračování schůze byl spolu se svými stoupenci i senátorem Karl Kostkou vyloučen. Rozpor znamenal prakticky likvidaci Sudetoněmecké národní rady a zbytek členů se soustředil výhradně na pomoc uprchlíkům.⁶⁹ Nebyla to jediná komplikace. Snaha o umístění většího po-

68 Policejní záznam hodnotí výsledek akce jinak, než činil to sám Jaksch, který ji považoval za úspěšnou. O pozitivěch hovořily i záznamy ministerstva zahraničních věcí. Otázkou zůstává, co můžeme považovat za úspěch, neboť vycestování nebylo možné zajistit pro všechny, kteří po něm toužili.

69 NA, PZÚ, kart. 1113, 970 pres ai 1938 ze 7. 11. 1938. Policejní ředitel Charvát PZÚ. F. PP, V84/47.

čtu německých demokratů na Podkarpatské Rusi a nově také Slovensku, narážela na značné obtíže, zvláště na odpor tamních vedoucích politických osobností, takže se původní plán nepodařilo dotáhnout do konce.⁷⁰

Stejně tak ani ve věci ustavení pevné organizace ze zbylých Němců na území ČSR, kteří se hlásili k demokratickému směru, se nepodařilo dospět k nějakému pozitivnímu výsledku. Podobně i o osudu německých spolků, které zmiňovala předchozí zpráva, nebylo učiněno žádné definitivní rozhodnutí a ani nedošlo k nějakým závažným změnám. Proto se aktivisté soustředili především na různá vyjednávání o sociální pomoci utečencům.⁷¹ Stále zřetelněji se rýsovala nezbytnost emigrace, neboť podmínky pro trvalé usídlení demokratických Němců ve druhé republice nebyly příznivé. Druhou eventualitou se staly apely na straníky, kteří nebyli politicky ohroženi na životě a zdraví, aby se vrátili zpět do svých domovů v pohraničí. Karl Köstler z Karlových Varů vzpomínal na návštěvu předsedy DSAP v menším městě na jihu Čech: „Přijel tam Wenzel Jaksch a měl projev k uprchlíkům, bylo nás tam na dvě stě. Kdybych měl krátce shrnout obsah jeho řeči, tak mladým lidem nabídl možnost emigrace do Kanady, kde budou moci pracovat a žít. Starší lidé se měli vrátit domů, podle jeho názoru nemají důvod k obavám. Jakschův projev mě pochopitelně hrozně zklamal. Zdálo se mi špinavé a podlé říkat lidem, že to s těmi nácky není až tak zlé a že mohou jet bez obav domů. On sám přijel autem, jeho žena měla sobě kožich, a pak klidně řekl lidem ležících na slavnících, jen ať se klidně vrátí domů.“⁷² Např. z uprchlického tábora v Prostějově se o Vánocích 1938 vrátila většina německých uprchlíků do Krnova.⁷³

Úsilí stranických funkcionářů o zajištění emigrace z republiky

Německým sociálním demokratům, kteří prchali do Česko-Slovenska, se nabízely v podstatě tři možnosti: zůstat ve vnitrozemí, vrátit se do pohraničí, či emigrovat. Nejlépe na tom byli ti uprchlíci, co měli nějaké vazby na „české prostředí“ a mohli jít na čas k příbuzným a nemuseli jít do hromadných ubikací a posléze třeba do pracovních táborů. Možnost trvalé existen-

70 NA, PZÚ, kart. 785, sign. 207-785-25, 8/1/70/585, č.j. 33.365 z 9.12.1938. Důvěrná zpráva PMV. Snahu kolonizovat demokratickými Němci málo osídlené části Slovenska zmiňovali také britští kvakeři. Heumos, P.: Flüchtlingslager, s. 259.

71 NA, PMV, kart. 1120, sign. 225-1120-3, N/9/8, č.j. 32983, 13. 12. 1938.

72 Wagnerová, A. (ed.): A zapomenutí vejdemo do dějin, s. 138. Köstlerovi bylo tehdy dvacet let, po návratu do pohraničí byl zatčen a vyslýchán gestapem.

73 Becher, P.: Emigrantenschicksale, s. 286.

ce v republice se ukazovala čím dál více jako nereálná, neboť byly problémy s opatřením stabilního, či vůbec nějakého zaměstnání a pokud uprchlíci neuměli alespoň trochu česky, jejich situace se tím také komplikovala. Navíc emigrační akce měla svoje „početní“ limity.

Sám Jaksch, pohybuující se od autonehody pomocí berlí, brzy odjel s předsedou Socialistického svazu mládeže Willy Wankou přes Štrasburk do Londýna projednat konkrétní řešení otázky sudetoněmeckých uprchlíků.⁷⁴ Díky příslušníkům Labour Party vešli ve známost jak s londýnským starostou Harry Twyfordem tak Waltrem Laytonem, kteří posléze vedli příslušné pomocné výbory.⁷⁵ 5. a 6. října 1938 zahájili Jaksch s Wankou konkrétní jednání s britskými vládními místy. Rozhovory vedli bez podpory oficiálních čs. státních institucí. Jaksch uváděl, že v Londýně ale i Paříži našli mnoho přátel, kteří si „ochotně vyslechli příběh sudetoněmeckých uprchlíků a byli nám připraveni pomoci.“ Brzy se ukázalo, že britská ministerstva (zahraničí i vnitřní) zastávala stanovisko, že Anglie poslouží migrantům především jako tranzitní země, a proto bylo nutné soustředit se na vyjednání emigrace do jejích dominií. Willy Wanka, který na rozdíl od Jaksche hovořil anglicky, převzal hlavní tíži vyjednávání s reprezentanty Kanady, Nového Zélandu a Austrálie. Rozhovory se měly týkat emigračních možností nejen pro německé sociální demokraty, ale i komunisty Židy a uprchlíky z Německa.⁷⁶ Brzy se ukázalo, že půjde provést ve větší míře jen plán s Kanadou.⁷⁷ O této možnosti jednali v prosinci Franz Rehwald a Pater Emmanuel Reichenberger s příslušnými úředníky.⁷⁸ Pro Nový Zéland připadala v úvahu výhradně individuální imigrace, australská přistěhovalecká kvóta byla v tu dobu již překročena.⁷⁹ Jaksch se sešel v říjnu i s lordem Runcimanem, který svoji pomoc německým migrantům omezil na příspěvek fondu londýnského starosty. Širší podporu odmítl, obává se tlaku říšského tisku. Wanka s manželkou Mitzi převzali posléze zastoupení uprchlíků v Londýně.⁸⁰

74 Prager Tagblatt, 4. 10. 1938, s. 3. Jaksch nach London. Wanka byl činný také v aktivistické centrále (Zentrale) a v Británii byl již na konci září, kdy zde podnikl řadu jednání.

75 Míni se uprchlické komitety Fond londýnského starosty a New Chronicle Fund.

76 Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde, s. 11.

77 Rozhovory o této „destinaci“ začaly již na konci října. Heumos, P.: Die Emigration, s. 34.

78 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England, s. 51; Witte, E. de: Für Heimat, s. 44. Richard Schönfelder vyjednal v Bolívii dohodu o přistěhovalectví, která nebyla nakonec realizována, protože vedení dalo přednost vystěhování do Kanady. Navíc v důsledku jiného podněbí někteří z dřívějších imigrantů zemřeli na tropické nemoci.

79 Heumos, P.: Die Emigration, s. 30–31.

80 Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 179.

Jaksch brzy uveřejnil prostřednictvím čs. tisku zprávu, že němečtí demokraté odjedou do zámoří v nejbližším možném termínu. Uvedeným prohlášením chtěl přispět k uklidnění nálady mezi příslušníky strany.⁸¹ Stejněmu cíli posloužily i některé novinové zprávy, jež na základě Jakschových informací nadhodnocovaly počty vystěhovalců, kteří republiku již opustili. Informace z 25. října 1938 o odjezdu 400 emigrantů z ČSR přes Gdyni do zámoří se nezakládala na pravdivých údajích.⁸² Jak uvedl kpt. Voska, s D. R. Grenfeldem odjelo 23. října 1938 do Varšavy 50–60 osob a následujícího dne je následovalo 20 emigrantů.⁸³ Jednalo se o první část uprchlíků, kterým Británie přidělila vstupní víza. Prvních 350 (z celkového počtu 1000 víz) bylo rozděleno na 100 pro říšskoněmecké emigranty a 250 pro sudetoněmecké uprchlíky. Pod dojmem rychlého přidělení všech víz vyvíjel aktivitu jmenovaný kpt. Voska⁸⁴ a žádal „*usnadnění odjezdu pro 800 uprchlíků do Británie*“ a vyjednával o dopravních možnostech. Realita vypadala jinak, takový počet nemohl v tu dobu odcestovat a vystěhovalctví do Británie probíhalo postupně.⁸⁵ Souviselo to i s možnostmi sociálního zaopatření na britských ostrovech.⁸⁶ Další transport do Gdyně odjel 2. listopadu 1938 na rozdíl od předchozího, který směřoval přes Suchou Horu na Slovensku, byl transfe-

81 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England, s. 49.

82 NA, MZV-VA I, kart. 2336, Polední list 21. 10. 1938, Něm. soc. demokraté se stěhují.

83 Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), fond V. sekce, kart. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 146.842 z 19. 10. 1938. Ke Grenfeldovi srv. pozn. 85.

84 Již dříve se podílel na pomoci německé emigraci. Jednalo se o sociálně demokratického politika-bohatého podnikatele dlouhodobě žijícího v USA, což byl jeden z důvodů, proč pomáhal německým kolegům. Poskytl hotel Ritz sociálně demokratickému výboru pro pomoc uprchlíkům. Disponoval také potřebnými zahraničními kontakty. Čapková, Kateřina – Frankl, Michal: Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem (1933–1938). Praha – Litomyšl 2008, s.160. Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 36.

85 Simpson, John Hope: The Refugee Problem Report of a Survey. Oxford 1939, s. 38. Kapitán Emanuel Voska se dostavil s tímto již 18.10.1938 na policejní ředitelství. V usnadnění odjezdu učinil další opatření, neboť vyjednal u ministerstva železnic zvláštní vlak pro přepravu do polské Gdyně a získal příslib slevy 60% jízdného na čs. území. Proto žádal, aby uprchlíci přicházející v úvahu pro odjezd, byli vybaveni příslušnými cestovními doklady. Policejní ředitelství bylo ochotno vystavit hromadné cestovní průkazy podle jednotlivých zemí, pokud by polské vyslanectví bylo ochotno na ně udělit polské průjezdní vízum. Voska byl ve spojení s redaktorem New Chronicles Robinsonem, který sjednal v Londýně vypravení lodí pro 500–600 osob do Gdyně na 3. nebo 4. 11. Počet přihlášených rychle stoupal asi na 2200 osob. Anglická mise předpokládala zprvu přepravu do Gdyně pomocí letadel. Politici Labour Party Grenfeld a Gillies jednali s radou polského vyslanectví Szczeniowskim a navrhovali také vzdušnou dopravu. Nakonec zvítězila železnice. NA, fond Policejního ředitelství Praha II – prezidium (PP II), kart. 1546, sign. V 84/47, Akt prezidiální kanceláři PŘ z 18. 10. 1938; AMZV, V. sekce, kart. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 146.842 z 19.10.1938.

86 Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 180.

rován přes Bohumín. Podle policejní zprávy měli být vybráni pro přidělení zmíněných víz výlučně nejvíce ohrožení uprchlíci. „*Na základě důvěrné informace použil poslanec Jaksch této příležitosti k rozdělení této možnosti pro kruh svých přátel.*“⁸⁷ Jaksch to zdůvodňoval tím, že to byli jediní příslušníci strany, kteří měli cestovní pasy k dispozici. Emigrační akce postupovala „*s jistým spěchem*“. „*Všeobecně lze říci, že individuální vystěhovalectví jest poměrně značné,*“ uzavírala relace.⁸⁸

Téhož měsíce předložili Jaksch s Taubem předsedovi vlády zvláštní memorandum k řešení uprchlického problému, které bylo záhy projednáno na schůzi subkomise XI. (pro záležitosti vyplývající z úpravy hranic).⁸⁹ Úspěch „vlastní akce“ předpokládali pouze s podporou kompetentních vládních faktorů. Zdárné řešení vystěhovalectví mělo záviset na vnitřní i zahraniční depolitizaci problematiky. Proto navrhovali, že by podpořili případnou koncentraci německých sociálně demokratických uchazečů o emigraci v několika okresech střední Moravy. „*Jenom tímto způsobem je možné je separovat od komunistických elementů, připravit organizačně vycestování, zařídít jazykové kurzy.*“ Převážná část sbírek a financí z Anglie měla být nasměrována na zajištění nové existence uprchlíků a k ulehčení jejich vycestování, které mělo probíhat odděleně po politických a náboženských skupinách. Přičemž každé seskupení si mělo ponechat vlastní vnitřní organizační práci. Proto požadovali, aby funkcionáři strany byli opatřeni „*poloviční plnou mocí*“ k vedení nezbytných jednání v zahraničí. Za poskytnutou podporu od jednotlivých ministerstev a zastupitelských úřadů nabízelí svoje zkušenosti i pro řešení čs. vystěhovalického problému. Vyslovovali se také pro stanovení zásad transferu pro nezbytný kapitál. Rozhodující význam připisovali pravidlům opční otázky. „*Vystěhovalci se nechtějí vzdát s těmito kroky práva na opci. Byl by to vrchol tragického osudu, kdyby se naši vystěhovalci museli vydat do světa jako „Staatenlose“ (tj. bez státní příslušnosti), ačkoliv byli ochotni bránit zemi se zbraní v ruce.*“ K vyjasnění těchto otázek byli připraveni jednat v mezi ministerské komisi pro uprchlíky.⁹⁰ Co se týče naplnění požadavků obsažených v memorandu, tak zamýšlenou koncentraci uprchlíků na Moravě se podařilo realizovat až na konci druhé republiky. Funkcionáři strany byli k vedení potřebných jednání vybaveni polouřední plnou mocí. Především na základě vyjednané opční smlouvy mezi republi-

87 NA, PP II, kart. 1532, sign. V84/47, Situační zprávy č.j. 75.516 z 21. 11. 1938.

88 Tamtéž.

89 AMZV, V. sekce, kart. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 27792, 18. 11. 1938.

90 AMZV, V. sekce, kart. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 182552/38 z 4. 11. 1938.

kou a Německem nemohla žádná osoba, která dříve měla státní příslušnost jednoho ze jmenovaných států, zůstat bez občanství. Jiná situace by nastala, pokud by některý se států připravoval jeho revizi, tehdy by potenciálně hrozila možnost vycestování jako „*Staatenlose*“.⁹¹ Další návrhy a podněty vyložili představitelé DSAP na jednání vystěhovalcké sekce Ústavu pro péči o uprchlíky.⁹²

K odchodu do ciziny bylo používáno leteckých dopravních prostředků (individuálně a skupiny nejvýše kolem 20 osob). Po železnici cestovali pravidelně kolektivně transportovaní vystěhovalci (nejvýše kolem 200 lidí).⁹³ Podle vyjádření funkcionáře DSAP projevilo několik států ochotu přijmout určitý počet utečenců: Francie (2000), Švédsko (200), Skotsko (800), Finsko (500), Belgie (100), Norsko (150), Holandsko (100) a Švýcarsko (20).⁹⁴ Přesný počet utečenců, kteří měli najít dočasné útočiště ve Velké Británii, zůstal předmětem jednání. „*Tento týden má odjeti 300 uprchlíků, přesný den není ještě stanoven. Šaldovo komité tento týden neposílá žádné lidi.*“⁹⁵ Realita možností emigrace do těchto míst posléze sociální demokraty překvapila, neboť se v některých případech (Francie) značně lišila od původních slibů.⁹⁶

Příznivěji vyhlížela situace na severu Evropy – v Dánsku, Norsku, Švédsku, ale také byla limitována určitými omezeními. „Bratrské“ strany z těchto zemí vyslaly do Prahy své zástupce a z některých států přicestovali i policejní úředníci, kteří prováděli výběr uchazečů o vystěhovalectví. Ze Švédska dorazil předseda tamějšího sociálně demokratického mládežnického svazu Torsten Nilsson. Brzy po něm přijel Axel Granath s dvaceti vstupními povoleními do Švédska, jejichž platnost byla časově omezena. Navíc se zavázal zaplatit cestovní náklady. Nadhozen byl i příslib přidělení dalších povolení, jakož i tlak švédského dělnického hnutí, aby se s pomocnými opatřeními přidali také Norové, Dánové a Finové.⁹⁷ Norští zástupci předseda odborové centrály Lars Evensen a zahraniční odborník socialistické strany Finn Moe úřadovali v kanceláři Františka Soukupa v Senátu.⁹⁸

91 AMZV, V. sekce, kart. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 37943 z 15. 3. 1939.

92 NA, Ministerstvo vnitra – dodatky (MV-dod.), sign. D 414, Zpráva pro pana ministra ze 4. 11. 1938.

93 Na základě Černého rozboru. Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana, s. 672–673.

94 Skotsko bylo chybně přiřazeno mezi ostatní státy, neboť bylo součástí Velké Británie.

95 NA, PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Policejní ředitelství v Praze 33.856 pres. z 28. 11. 1938, č.j. 83622.

96 NA, PZÚ, kart. 1113, č.j. 970 pres ai 1938 ze 7. 11. 1938. Policejní ředitel Charvát PZÚ.

97 Kern, K.: Heimat, s. 89.

98 Kern, K.: Heimat, s. 63. Dalším zástupcem byl Tove Filseth.

Norové bedlivě zkoumali každý případ, jestli toho kterého uprchlíka upotřebí. Uchazeči tak museli podstupovat pohovor, kterého se účastnil i šéf cizinecké policie Konstad. Za Dánsko prováděl výběr žadatelů Troel Hoff. V Norsku a Dánsku byl počet přistěhovalců pevně stanoven.⁹⁹ Uprchlíkům měla poskytnout dočasné útočiště (před další emigrací) i Belgie, která se doposud stavěla proti jakékoliv imigraci. Podařilo se odtud získat dvakrát 75 víz, ale nakonec se skupina emigrantů rozrostla, neboť řada příslušníků DSAP přicestovala na základě rodinných pasů, tzn. jedno vízum bylo použito pro celou rodinu. Celou akci ztěžovala skutečnost, že belgické dělnické hnutí nebylo schopné unést všechny náklady na péči o příchozí uprchlíky. Přísun finančních prostředků k tomuto účelu se nakonec podařilo vyřešit. Některé vystěhovalecké akce se nepodařilo realizovat. Redaktor Sozialdemokratu Leopold Goldschmidt vymohl v Paříži cestovní povolení, která pak do Prahy nepřišla, což vyvolalo značné zklamání.¹⁰⁰ Nastalá situace se musela operativně vyřešit a uprchlíci byli posláni do jiných zemí. V prosinci podali Jaksch s Wankou memorandum britskému ministerstvu financí, v němž požadovali, aby část příslibené finanční pomoci republiky se použila také ve prospěch utečenců německé národnosti.¹⁰¹

Na sekretariátu DSAP působil zmíněný Výbor pro německé sociálně demokratické uprchlíky, který vyvíjel aktivitu i na poli vystěhovalectví příslušníků strany. Z vlastních a dobročinných prostředků hradil cestovní náklady do severských států nebo Velké Británie, aby odtud později pokračovali do dalších zemí. Strana disponovala ještě na podzim slušnou částkou 1,8 milionu Kč uloženou v bankách a družstvech.¹⁰² Od samého počátku spolupracoval s britskými dobročinnými organizacemi vzniklými pro pomoc čs. uprchlíkům, které mu poskytovaly finanční prostředky.¹⁰³ „Každé ráno stály před pomocným ústředím dlouhé fronty. Ne všichni uchazeči o pomoc byli důvěřiví, někteří byli bázlívi, někteří zklamaní. Mezi uprchlíky vládla nejistota, ohrožení, že budou odesláni do pohraničí. Doléhalo to na všechny. Úředníci často mohli jen slíbit, že se budou snažit opatřit visa a peníze.“¹⁰⁴ V komitétu působila

99 Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 48. Hoff byl také šéfem cizinecké policie.

100 Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 45.

101 Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 182.

102 Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 192. Taubovi se podařil ziskat část peněz z banky a z Velkonákupní společnosti konzumního družstva, kde měla strana tyto prostředky uloženy. Mělo se jednat o 1 milion Kč. Peníze se použily na vycestování. Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 43, 55. Část prostředků mohla využít i později v zahraničí.

103 Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana, s. 667.

104 Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 44.

řada příslušníků strany. Jedním z nich byl Siegfried Taub, který měl velkou výhodu v tom, že uměl perfektně česky a disponoval značnými kontakty ve státní správě z doby svého působení ve sněmovně. Dřívější senátor z Teplic-Šanova Dr. Karl Heller prováděl pořádkovou službu. Pasové oddělení vedl Franz Kögler, který předtím působil jako okresní tajemník strany z Podmokel. Důležitý úkol plnil Alois Mollík, který udržoval spojení s peněžními ústavy a úřady, které byly kompetentní k povolování valut. Pomáhal mu dřívější správce financí stranického tisku Josef Hellmich.¹⁰⁵ Poté, co do Prahy přijel Robert Stopford, zodpovědný úředník pro záležitosti uprchlíků na britském vyslanectví, přislíbil pomoc DSAP a navázal přátelské vztahy s Jakschem.¹⁰⁶

Problémy byly i s cestovními pasy, které mělo několik vedoucích funkcionářů ve straně, odborech a společnostech, pro něž se zahraniční cesty staly běžným služebním úkolem. Ti, kteří nebyli bezprostředně potřeba pro pomocnou akci, tak ihned odcestovali. Proto také odjeli jako první, neboť řadu víz limitovaly termíny. Pro ostatní členy DSAP se musely pasy zajistit, což byl také jeden z hlavních úkolů pomocného komitétu. K vydání pasu byla třeba fotografie, zodpovězení řady otázek v dotazníku a návštěva policejního úřadu, který zodpovídal za samotné vystavení pasu. Nestačilo, že Jaksch s Taubem sestavili výjezdní listinu ve spolupráci se zástupci hostitelské země. Bylo třeba zajistit celou řadu věcí, na které člověk „normálně nemyslel“: povolení domovského státu k vycestování, průjezdní povolení, vstupní povolení té konkrétní země – z části spojené s poplatky. Někteří z uprchlíků neobdrželi normální pasy, na které měl nárok každý občan státu, ale tzv. pasy růžové (s růžovou obálkou), v nichž bylo vyznačeno, že držitel nebyl oprávněn k opětovné cestě do republiky. Uvedené cestovní doklady neakceptovaly všechny země. Proto část uprchlíků obdržela prozatímní, či tzv. modré pasy. V praxi to bylo tak, kdo měl pas v pořádku, mohl odjet, pokud ho určilo stranické vedení.¹⁰⁷

Bylo již zmíněno, že Komitét Jaksch – Taub hradil z vlastních a dobročinných prostředků cesty stranických příslušníků. Taub si stěžoval Klumparovi¹⁰⁸ 5. ledna 1939, že akce německých sociálních demokratů zajišťující

105 Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 44.

106 Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 181. Robert Stopford dohlížel na využití britské finanční pomoci pomnichovské republice.

107 Prozatímní pasy obdrželi většinou němečtí emigranti (tj. uprchlíci z Německa).

108 Vladislav Klumpar (1893–1979), vystudovaný právník, v letech 1926–1938 působil jako vedoucí ředitel Ústřední sociální pojišťovny. Podílel se na reformách sociálního pojištění. 1. 12. 1938 byl jmenován ministrem sociální a zdravotní správy ve vládě Rudolfa Berana.

vystěhování příslušníků strany do ciziny byla „doposud“ prováděna bez jakékoliv podpory československého státu. Funkcionáři DSAP usilovali skrze svůj vliv v Londýně, aby náklady emigrace byly hrazeny z prostředků čs. státu, resp. z půjčky, o jejíž poskytnutí se jednalo. Komitét hospodářských ministrů souhlasil s uvolněním potřebné částky pro vystěhovalectví v případě, že by část anglické půjčky republiky byla ve formě daru.¹⁰⁹ Informace pro ministra Klumpara uváděla, že „z prostředků, jimiž disponoval Ústav pro péči o uprchlíky, nebude hradit vysoké náklady na cestu a usídlení v cizině pro sociálně demokratické uprchlíky, neboť by se poměrně nepatrné části uprchlíků poskytovaly neúměrně vysoké výhody.“¹¹⁰ Připouštěla se možnost, že by mohly být poskytnuty menší mimořádné cestovní příspěvky k vystěhování do evropských států. V tomto případě by se záležitost dále projednala.¹¹¹

Taub v dopise ministerskému radovi Šlapákovovi psal, že neuznává názor, že by obnosy, o které v rámci emigrační akce žádali, byly neúměrné. Uprchlíkům byl do té doby povolen obnos ve výši 2 516 359 Kč, což při počtu 850 osob, které se účastnily transportu, vycházelo na jednoho člověka 2 963 Kč.¹¹²

Protože dar ve výši 4 miliónu liber byl republice přiznán, rozhodla vláda 25. ledna 1939, aby se pro vystěhovalecký „podnik“ německých sociálních demokratů uvolnila částka 500 000 liber, přičemž se nemělo trvat na přesném dodržení podmínky emigrace 5000 uprchlíků.¹¹³ Po vyjednání přesných modalit britské finanční pomoci se tak situace s proplácením změnila. Protože cestovné k přechodnému pobytu v evropských zemích i cestovné do Kanady mělo být podle dohody s britskou a kanadskou vládou hrazeno z částky ½ milionu liber, rezervovaných z anglického daru na vystěhování německých uprchlíků, sjednal Ústav pro péči o uprchlíky s tímto komitétem dohodu, že po předložení dokladů budou výboru uhrazeny výlohy, které měl při vystěhování uprchlíků DSAP.¹¹⁴

Ministr Klumpar slíbil Taubovi a Jakschovi zajistit finanční předpoklady pro přepravu do Dánska. Přičemž vzal na vědomí transporty 105 osob do Anglie přes Gdyni, kam uprchlíci měli být přepraveni železni-

109 NA, Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), sign. R 422, Informace panu ministrovi z 9. 1. 1939.

110 NA, MPSP-R, sign. R 422, Informace panu ministrovi z 9. 1. 1939. A to Ústav pro péči o uprchlíky přímo s min. financí a zástupci Jakschovy akce.

111 Tamtéž.

112 NA, MPSP-R, sign. R 422, Dopis Tauba Šlapákovovi z 21. 1. 1939.

113 AMZV, V. sekce, kart. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j.2139 z 27. 1. 1939.

114 NA, MPSP-R, sign. R 420, Záznam z 22. dubna 1939.

cí a 230 lidí do Francie, pro který žádali proplacení „celého nákladu“, přičemž v úvahu připadaly dva směry cesty buď přes Gdyni nebo přes Avion, Štrasburk, a potom drahou k určitým cílům, Lille nebo Roubaix. Do Švédska mělo cestovat 50 uprchlíků, 30 osob do norského Osla. Přeprava byla naplánována po železnici do Gdyně a potom lodí. Pro převoz 300 lidí do Bruselu připadaly transportní možnosti také přes gdyněský přístav nebo letadlem přes Rotterdam, či Štrasburk.¹¹⁵

Na konci prosince hodnotil E. Paul vývoj emigrace poměrně pozitivně. Do začátku roku se podařilo vystěhovat 700 příslušníků strany (jiné údaje uvádí 500 osob), z čehož dvě třetiny vycestovaly do skandinávských zemí a zbytek na britské ostrovy. Počet lidí, které bylo třeba zachránit, se odhadoval na 1500 až 1600, včetně rodinných příslušníků. Výhledově se mělo umístit 450 osob v Anglii, stejný počet uprchlíků ve Francii, 300 lidí v Belgii a zbytek v severských zemích. Do čtyř měsíců se mělo vycestovat do Kanady, Bolívie a na Nový Zéland.¹¹⁶ Zajímavostí zůstává, že tento Paulův rozbor vůbec nepočítal s vystěhovalectvím všech německých utečenců ve druhé republice. Na jeho základě by emigrovalo pouze něco ke třem tisícům osob, což byl konec konců původní předpoklad, zbývajících několik tisíc by muselo zůstat v ČSR.

V lednu, který byl považován za nejhorší měsíc, mohlo odjet jen 100 lidí. Dobrou zprávou byla skutečnost, že tehdy došlo k ukončení jednání o kanadské akci, kam mohlo vycestovat přes „mezistanici“ ve Velké Británii nebo skandinávských zemích okolo 1 000 uprchlíků.¹¹⁷ Na vyjednání se podíleli jak představitelé strany, tak i úředníci čs. státu. Dvě železniční společnosti Canadian Pacific Railway a Canadian National Railway byly pověřeny kanadskou vládou získat pracovníky pro zemědělství. Od přistěhovačů se požadoval přínos kapitálu ve výši 1000 kanadských dolarů na rodinu. Na umístění svobodných mužů, kteří měli pracovat na farmách spolu s rodinami, se vyžadovalo 200 liber. Do Kanady nakonec odešlo celkem 1043 utečenců.¹¹⁸ 150 rodin a 35 svobodných mužů představujících 535 lidí se usadilo v Saskatchewanu. Druhá skupina kolonizovala oblast při řece Peace

115 NA, MPSP-R, sign. R 422, Dopis Tauba Šlapákovi z 5. 2. 1939.

116 Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 47.

117 Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 183. Vedle toho bylo pozitivním prvkem finanční zajištění další emigrace.

118 Amstätter, A.: Tomslake: Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada, s. 64–65. Amstätter uvádí, že na usídlení rodin však požadovala poplatek 300 liber. Později byly peníze pro svobodné muže složené u kanadské vlády a měly být vyplaceny v okamžiku, kdy se rozhodli odejít od rodin.

v Britské Kolumbii a čítala 152 rodin a 37 jednotlivců, což 518 osob.¹¹⁹ Život ve zdejších končinách byl těžký. Přistěhovalci pracovali na zúrodnění křovinaté a bažinaté krajiny.¹²⁰

Němečtí demokraté emigrovali také do Ekvádoru v rámci akce, jíž zajistil Ústav pro péči o uprchlíky. Její průběh narušovala skutečnost, že tamější vláda často měnila podmínky transferu. Původně mělo odjet 60 rodin, nakonec to bylo jen 24 rodin.¹²¹ Záchraná akce se rozběhla na plné obrátky až následujícího měsíce. 15. února 1939 byly vypraveny transporty 500 utečenců (250 do Švédska, 250 do Anglie).¹²² Švédská skupina cestovala přes Bohumín, Polskem do Gdyně, kde se nalodila na parník Maria Hohn, který ji přeplavil do Stockholmu. Konečnou stanicí se stal tábor v Södra Norrland v provincii Gävleborg představující velký statek se školou, v níž bydlely děti. 40–50 emigrantů pracovalo v zemědělství a živili se sami.¹²³ Hlavním střediskem sudetoněmecké emigrace bylo město Malmö. Sociální zaopatření obstarávala organizace Arbetarrörelsens flyktingshjälp (Dělnická pomoc uprchlíkům). Řada uprchlíků musela v důsledku uplatnění na pracovním trhu přejít na manuální povolání. V Norsku zajišťoval podporu fond norských odborů Arbeidernes Justitsfond a Nansenův fond. Utečenci bydleli v prázdninových domcích pekařů na ostrově Helvik, či v příbytcích obchodních zaměstnanců a úředníků v Bomannsviku. Do Švédska se cestovalo také letecky do Bruselu, posléze vlakem do Antverp a odtud lodí k severským břehům.¹²⁴ Další cesta vedla z Polska přes pobaltské republiky.¹²⁵

Když Jaksch v únoru hodnotil svoji akci, považoval ji za úspěšnou. „Největší porozumění jsem našel ve skandinávských zemích, kam se už podařilo přes Polsko dopravit velký počet emigrantů. Značné porozumění je i Anglii, kde nalezne obživu zejména mnoho kvalifikovaných dělníků.“ Roztrpčen byl nad neporozuměním, s nímž se setkal ve Francii.¹²⁶ Obdobně vyznívala i zpráva

119 Chalupa, Aleš (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda (Vzpomínky na léta 1938–1939). Sborník Národního muzea, řada A, svazek XLII, 1988, č. 2, s. 130. Podle jedné z novinových mělo do 17. 2. opustit republiku na 5 500 uprchlíků. Tamtéž, s. 113.

120 Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana, s. 670.

121 Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci, s. 244.

122 Warriner, Doreen: Winter in Prague, Slavonic and East European Review, sv. 62, č. 2, 1984, s. 223.

123 Becher, P.: Drei Schicksale, s. 289.

124 Tak cestoval Kern, který odletěl 4. 11. 1938. V letadle bylo 16 lidí. Müssener, Helmut: Exil in Sweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933. München 1974.

125 Do Norska přijeli první uprchlíci v listopadu v počtu 20 osob. Linhart, Lorenz: Ein sehr trübes Kapitel? Hitlerflüchtlinge im nordeuropäischen Exil 1933 bis 1950. Hamburg 1998, s. 283–334.

126 AMZV, V. sekce, kart. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 26555 z 17. 2. 1939.

o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi, která popisovala úspěchy vedoucích činitelů strany Tauba a Jaksche a také jejich zmocněnců pro vyjednávání v Londýně Wankou a Rehwaldem, jichž měli dosáhnout v některých státech, jmenovitě potom ve Velké Británii, kde byl „jejich členům“ umožněn dočasný pobyt.¹²⁷ Realita vypadala tak, že vystěhování se podařilo jen u menší části německých sociálních demokratů.

Na začátku března se plánoval další transport pro 700 „sociálnědemokratických“ žen a dětí. Víza přicházela pomalu, nejistota rostla. Během noci z 13. na 14. března 1939 telefonoval Gilies z Británie, že cestu je možné uskutečnit i bez individuálních víz.¹²⁸ V posledním vlaku 14. března 1939 odjeli vedle účastníků palestinského transportu také sudetoněmečtí sociální demokraté. Souhrnně odcestovalo v průběhu února na tisíc lidí přes Polsko.¹²⁹ Pro záchranu vedení DSAP se plánoval odlet letadlem 15. března 1939 ráno. Vrcholní funkcionáři předpokládali, že k okupaci německým vojskem dojde až po přijetí ultimata, se kterým ještě prezident Hácha přijede do Prahy. Okupace začala, bylo špatné počasí a žádné letadlo nemohlo vzlétnout.¹³⁰

Siegfried Taub, odborový předák Franz Rehwald, poslanec Franz Krejci a Wenzel Jaksch se proto uchýlili na britské vyslanectví v Praze. Britské ministerstvo zahraničí souhlasilo, aby jim byl udělen azyl a doporučilo, aby další uprchlíci nebyli již na legaci přijímáni, což se také stalo. Okupační úřady souhlasily s odjezdem uvedených politiků, ale požadovaly vydání Jaksche, jenž tajně opustil budovu v přestrojení za dělníka, aniž by kohokoliv informoval. Za pomoci německých a českých odbojářů se dostal do Velkých Karlovic, odkud na lyžích přešel Beskydy do Polska a posléze se dostal přes Švédsko do Británie.¹³¹ Cesta byla namáhavá, protože Jaksch byl v důsledku zranění méně pohyblivý.¹³² Ostatní činitelé z vyslanectví odjeli bez problémů 1. dubna 1939. Podstatně delší cestu měl Taub, který z Polska ces-

127 NA, MPSP-R, kart. 155, sign. R 400, Zpráva o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi resp. jednotlivci ze 14. 1. 1939. Jednalo se o politicky exponované osoby, které by v případě návratu do svých domovů byly ohroženy na životě a zdraví. Počet těchto uprchlíků měl činit asi 3 000 osob.

128 Warriner, D.: Winter, s. 225. 22. dubna odjelo 170 žen a dětí a mohly se tak shledat se svými muži. Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 62

129 Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 55. Za únor a březen odešlo do ciziny kolem 2000 uprchlíků.

130 Jaksch, W. – Kolarz, W.: England, s. 53–54.

131 Chalupa, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 115. Jaksch byl na vyslanectví i s manželkou a synem.

132 Při autonehodě v Belgii si totiž dříve zlomil nohu. Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 184–185. Jinde se uvádí, že měl úraz kolena. Bachstein, M. (ed.): Menschen im Exil, s. 19.

toval do Švédska a dále přes SSSR a Japonsko do USA.¹³³ Někteří uprchlíci opustili hromadné ubikace ze strachu před bezpečnostními složkami okupantů a schovávali se u českých obyvatel.¹³⁴

První den okupace byla na základě občanského upozornění provedena policejní prohlídka v opuštěných místnostech bývalé DSAP v paláci Orbis ve Fochově třídě 62 na Královských Vinohradech. Bylo zajištěno 1452 kusů národních i prozatímních československých cestovních pasů. Kromě toho byl zabaven i další listinný materiál.¹³⁵ Místnosti byly úředně zapečetěny.¹³⁶ Podle provedeného šetření obstarával prázdné pasové formuláře odborový tajemník kovodělníků strany z Karlových Varů Wilibald Werner, který se po obsazení území přestěhoval do Poděbrad. Zajímavé bylo, že usvědčující materiál se proti němu nepodařilo získat, ale podezření vůči němu vyslovovali bývalí funkcionáři DSAP.¹³⁷

Na začátku německé okupace se podle Grossmannova odhadu nacházelo na obsazeném zbytku českých zemí přibližně celkem 32 600 ohrožených osob (zhruba 600 emigrantů z Německa a Rakouska, 5 000 židovských uprchlíků z Německa a Rakouska, 12 500 sudetoněmeckých antifašistů, 14 500 Židů z pohraničí).¹³⁸ Do vzniku protektorátu se podařilo emigrovat pouze části německých sociálních demokratů. Přesný počet není možné uvést. Můžeme se opírat o různé odhady. Grünwald nadsazeně uvádí, že se vystěhovalo přibližně 5000 funkcionářů a členů DSAP.¹³⁹ S ohledem na předchozí údaje se dá předpokládat, že se to podařilo zhruba 3000 německých sociálních demokratů.¹⁴⁰ Do května 1939 našli azyl ve Velké Británii

133 Bachstein, M. (ed.): *Menschen im Exil*, s. 61; Černý, B.: *Německá sociálně demokratická dělnická strana*, s. 671.

134 Velecká, H.: *Britská pomoc*, s. 668.

135 NA, PMV, kart. 1016, sign. 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 8144 z 5. 6. 1939. Téz v opise i v sign. 207-1434-31, 8/7/4/32.

136 NA, PMV, kart. 1016, sign. 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 8144 z 1.6.1939. Svazek listin, obsahujících soupis osob, které žádaly prostřednictvím stranického komitétu o vystavení, o prodloužení, nebo o rozšíření svých cestovních pasů, různé domovské listy, pasové formuláře, tiskopisy žádostí o vydání cestovních pasů.

137 NA, PMV, kart. 1016, sign. 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 14124 z 18.3.1939. Ministerstvo SZS žádalo o vydání části zabavených pasů, neboť na některé z nich měly vycestovat osoby z protektorátu. NA, PMV, kart. 1016, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 8144 z 1. 6. 1939.

138 Grossmann, K.: *Emigration*, s. 346.

139 Bachstein, M. (ed.): *Menschen im Exil*, s. 42; Grünwald, L.: *Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler*. III. In der Fremde, s. 12.

140 Grossmann, K.: *Emigration*, s. 346. Grossmann při vylíčení počtu vystěhovalců z Československa udával 5 500 osob, což zahrnovalo cca. 2 000 „starých“ emigrantů, z nichž bylo 600 politických uprchlíků. Srv. také Witte, Eugen de: *Die sudetendeutsche Emigration 1938*. in: *Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde*, 2003. München 2003, s. 110.

(1620 osob), ve Švédsku (232 osob), v Belgii (227 osob), v Norsku a Dánsku (140 osob), ve Finsku (54 osob) a ve Francii (46 osob).¹⁴¹ Původně jednotná skupina Společenstva (Treuegemeinschaft) zhruba o 2 000 sociálních demokratů ve Velké Británii v čele s Wenzlem Jakschem se průběhu války rozdělila a z části příslušníků vznikla Zinnerova skupina o zhruba 340 členech.¹⁴²

Němečtí sociálně demokratičtí uprchlíci emigrovali do různých zemí, z některých pod tlakem válečných operací museli po několika měsících odejít. Po obsazení Dánska a Norska odešli někteří z nich do Švédska, z Belgie odpluli do Anglie. Z předchozího pobytu ve Finsku odešli uprchlíci vzápětí do Kanady, zbylí utečenci potom po vypuknutí sovětsko-finské války vycestovali do Švédska. Ti, z uprchlíků, kteří se nevystěhovali z českých zemí, byli vážně ohroženi represemi ze strany nacistů. Mnoho z nich přišlo o život.¹⁴³

Proměny stranické práce a situace řadových členů strany

Otázka vystěhovalectví a fungování komitétu Jaksch-Taub souvisela i se samotnou stranickou prací, která prodělala určitou modifikaci. Na schůzi předsednictva DSAP, která se konala 4. listopadu 1938, bylo rozhodnuto, aby se činnost strany zastavila. Stalo se tak proto, aby byli chráněni dosavadní zbývající členové před eventuálním tlakem veřejnosti a aby případná další vnější činnost strany neztěžovala zahraničně politická jednání vlády. Prozatím se nepomýšlelo na rozpuštění „úřední cestou“. „Strana se nerozpustila, jen zastavila politickou činnost, aby mohla provádět záchrannou akci pro svoje stejně smýšlející přátele,“ tak shrnoval situaci ve straně Ernst Paul.¹⁴⁴ Dokládala to i policejní zpráva, podle níž se vnitřní aktivita DSAP projevovala pouze v péči o uprchlíky. Případné spojení s některou českou stranou by bylo provedeno resp. by se o něm uvažovalo teprve podle změn, které měly být provedeny v připravované ústavě a volebním řádě republiky. V tom směru se neučinila žádná závazná rozhodnutí.¹⁴⁵ Na Slovensku byl

141 Warriner, D.: Winter, s. 223; Löwit, Herbert: Im englischen Exil – die ersten zwei Jahre, Sudetenjahrbuch der Seliger Gemeinde, 1999. München 1999, s. 53 – 57.

142 Brandes, Detlef: Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a Polska. Praha 2002, s. 24.

143 Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana, s. 671; Preibisch, Willy: Kriegsjahre in Finnland und Schweden. In.: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde. München 2000, s. 84–87.

144 Paul, Ernst: Was nicht in den Geschichtsbüchern steht, 2. Teil.. München 1972, s.104–105.

145 NA, PMV, kart. 1016, sign. 22–016-3, X/D/9/3, č.j. 32275 z 23. 11. 1938.

postup rigoróznější, neboť další působení DSAP bylo zastaveno a zakázáno nařízením Krajského úřadu v Bratislavě z 22. listopadu 1938.¹⁴⁶

Mezi řadovými německými sociálními demokraty se šířila zoufalá nálada, což bylo způsobeno jednak obtížným sháněním trvalého zaměstnání, ale také pomalým průběhem vystěhovalecké akce. Často se museli spokojit s manuální prací, neboť byli začleňováni do pracovních útvarů, které stavěly silnice, nebo pracovaly v lomech. Možnosti volného podnikání byly podvázány a docházelo k propouštění zaměstnanců. Tyto jevy pak nutily i ty uprchlíky, kteří doposud uvažovali o usazení v Česko-Slovensku, k myšlenkám na emigraci. Potvrzuje to i zpráva z Brněnska: „*V ubytovně navíc vládla depresivní nálada, bezvýchodnost, neboť lidé se neměli čím zabývat, navíc vládl pocit, že lidé se z Brna nevystěhují, neboť leží daleko od centrály v Praze. Byl nedostatek kuřiva, ženám se nedostávalo mýdla, takže byl problém udržet čistotu. Pomocné ústředí proto žádalo nápravu těchto skutečností.*“¹⁴⁷

Značný počet dělníků – příslušníků strany přesídlil z vnitrozemí do okupovaného území v naději, že tam nalezne práci. Policejní relace popisovala případ 15 knihtiskařů a sazečů, kteří odešli do Ústí nad Labem a zaměstnání našel pouze jediný z nich. Navíc se mělo jednat o dřívějšího tajného člena SdP. Podobná kritická situace existovala i u jiných povolání. Českoslovenští sociální demokraté nabídli německým sociálním demokratům vstup do Národní strany práce. Na nabídku reflektovalo pouze několik příslušníků strany, poněvadž ostatní vyčkávali na vyjasnění politických poměrů.

Zpráva z konce prosince při charakteristice poměrů příslušníků DSAP v táborech ve Světlé nad Sázavou a Dolní Krupé uváděla, že někteří opustí republiku ze „*zoufalství nad nerozhodností jejich vedoucích činitelů*“ ve věci emigrace do západních států. Uvažovali o dobrovolném návratu do dřívějších domovů zabraných Německem. Jednotlivci tvrdě kritizovali vedoucí činitele strany v Praze poslance Franze Köglera a Siegfrieda Tauba. Vytykali jim, že se dovedli postarat jen o předáky a nekompromitované sekretáře, zatímco lidé, kteří konal „*službu s puškou na hranicích*“ byli utěšováni nereálnými sliby. „*Zatímco oni duševně chátrají a propadají postupně zoufalství, předáci si sedí v teple v zahraničí.*“¹⁴⁸

Dokladem měl být tragický příběh činovníka strany okresního vedoucího Republikánské obrany (Bezirksführer der Republikanischen Wehr) Ernsta Laufkeho, kterému v táboře v Dolní Krupé zemřelo dítě na záškrt, a proto se v zoufalství a rezignaci odebral do obsazených Podmokel, kde byl

146 NA, PMV, kart. 1016, sign. 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 73512/1938 z 22. 11. 1938.

147 NA, MPSP-R, sign. R 215 Brno, č.j. A z 4. 12. 1938.

148 NA, PMV, kart. 1124, sign. 225-1124-3, N/9/8, PMV MSZS z 23. 12. 1938.

ihned zatčen a dopraven do koncentračního tábora. Z pěti dalších uprchlíků, kteří se tamtéž vrátili, byli dva zatčeni. Přesto se mezi ostatními udržoval jistý optimismus a doufali, že slib daný vedením bude dodržen a budou moci do Vánoc emigrovat. „*Děle nehodlají čekat a třeba pěšky půjdou do Prahy a tam si to vyřídí s „Bonzy“ (funkcionáři odtrženými od mas).*“¹⁴⁹ Policejní relace uzavírala: „*Proto počítá se v kruzích stranických také s tím, že dojde v dohledné době k faktickému rozpuštění strany, při čemž se však pomýšlí na to, že by arijské kruhy strany byly semknuty v jeden celek a tento přičleněn ve formě dělnické skupiny nějaké arijské německé menšinové skupině.*“¹⁵⁰

Nedlouho po tomto prohlášení 22. února 1939 se na posledním zasedání v Praze vedení DSAP rozhodlo stranu oficiálně rozpustit a vytvořit organizaci Společenstvo věrných sudetoněmeckých sociálních demokratů (Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten) v čele s Jakschem a Taubem, která pak řídila práci v emigraci ve Velké Británii, Skandinávii a Kanadě. Společenstvo zůstalo členem Socialistické internacionály. Přerod z původní strany na novou zahraniční organizaci neproběhl hladce. Na schůzi se projeví dvě skupiny s odlišnými názory, jedna menšinová kolem bývalého předsedy Ludwiga Czecha, která zastávala názor, že rozpuštění strany nebylo oprávněné, neboť ve státě byla celá řada členů, kteří by chtěli, aby DSAP pokračovala a většinové kolem Wenzela Jaksche, která se nakonec prosadila.¹⁵¹ Rozpuštění bylo zdůvodněno právě skutečností, aby nebyli ohroženi členové, kteří zůstávali v republice. Czech označoval Jakschovu emigrační akci za dezerci.

Přes různé diskuze o dalších možnostech působení DSAP ve druhé republice a vyčkávací taktice se stranická práce soustředila především na zajištění sociální pomoci německým uprchlíkům z pohraničí a zahraniční vyjednávání o emigračních možnostech pro ohrožené funkcionáře. Mezinárodní situace a nový vztah republiky k Německu si vynutil zastavení činnosti DSAP a o pár měsíců později její oficiální rozpuštění a přetvoření v Společenstvo věrných sudetoněmeckých sociálních demokratů, které řídilo stranickou práci v emigraci.

149 NA, PMV, kart. 1124, sign. 225-1124-3, N/9/8, PMV MSZS z 23. 12. 1938. Zpráva neuvádí, ve kterém okrese Laufke působil.

150 NA, PMV, kart. 1016, sign. 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 34660 z 7. 12. 1938.

151 Protokoly z těchto jednání se nedochovaly! Pro Czecha a jeho ženu bylo připraveno vycestování do Nizozemska. Czech odmítl odjet, kvůli židovskému původu skončil během protektorátu v terezínském ghettu, kde zemřel. Sudetenjahrbuch der Seliger Gemeinde, 1999. München 1999, s. 69; Brandes, D.: Cesta k vyhnání, s. 24. Společenstvo (Treuegemeinschaft) rozpustilo 2. 3. 1939 Republikánskou obranu (Republikanische Wehr); Český antifašismus a odboj. Praha 1988, s. 405; Bachstein, M.: Wenzel Jaksch, s. 191.

DIE DEUTSCHE SOZIALDEMOKRATISCHE ARBEITERPARTEI (DSAP) UND DIE FLÜCHTLINGE AUS DEN BESETZTEN GRENZGEBIETEN

Die Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP) hat sich in der kritischen Zeit der Republik konstruktiv erhalten. Die Parteimitglieder waren bereit, die Tschechoslowakei mit Waffen in der Hand zu verteidigen. Das Münchner Abkommen verhinderte diesen Beschluss. Trotz verschiedener Gespräche über weitere Möglichkeiten der Tätigkeit der Partei in der Zweiten Republik und die zuwartende Taktik konzentrierte sich die Arbeit hauptsächlich auf die Gewährleistung der sozialen Hilfe für die Flüchtlinge aus Grenzgebieten und auf verschiedene Verhandlungen für die Auswanderungsmöglichkeiten dieser Flüchtlinge. Den deutschen Migranten, wo 10 496 Personen registriert wurden (DSAP Mitglieder bildeten etwa dreitausend Menschen) wurden drei Möglichkeiten geboten: Aufenthalt auf dem Lande, Rückkehr in die Grenzgebiete oder die Emigration. Die besten Bedingungen hatten die Flüchtlinge mit einer Verbindung an die „tschechische Umwelt“, die kurzzeitig zu Verwandten gehen konnten und nicht ins Flüchtlings- oder Arbeitslager. Die Möglichkeit, dauernd in der Republik zu bleiben, schien unrealistisch. Es gab Probleme mit Bereitstellung stabiler oder irgenwelcher Beschäftigung und die Situation wurde kompliziert, wenn die Flüchtlinge nicht zumindest wenig Kenntnisse der tschechischen Sprache hatten. Darüber hinaus hatte die Auswanderung auch seine numerischen Grenzen. Es ist gelungen, vor allem die höchsten Parteivorsteher aus der Republik auszusiedeln. Für die einfachen Menschen war es sehr schwierig, sich an diesen Aktionen zu beteiligen. Viele von ihnen blieben in der Zweiten Republik und nach Besetzung im März 1939 sind sie wieder in die Grenzgebiete zurückgekehrt. Die deutschen Flüchtlinge lebten entweder auf eigene Kosten, aus öffentlichen Mitteln oder von Sozialleistungen, die nach einem Parteischlüssel geboten wurden (sozialdemokratische, kommunistische, aber auch außerparteilichen im Deutschen Haus in Prag). Die internationale Lage und die neuen Beziehungen mit Deutschland zwang zur Beendigung der Tätigkeit der Partei und führte nach ein paar Monaten zu ihrer Auflösung und Umwandlung in die Treugemeinschaft Sudetendeutscher Sozialdemokraten, die die Arbeit der Partei im Exil führte.

THE GERMAN SOCIAL DEMOCRATIC WORKERS' PARTY (DSAP) AND REFUGEES FROM THE OCCUPIED BORDER

This article analyzes the role of the German Social Democratic Workers' Party (DSAP) in providing assistance to German refugees from occupied border in 1938 and role of this party in the period after signing the Munich Agreement. The examples show the situation of German refugees, who had to choose between returning to the occupied border, living in the interior country or emigration.